

Ана С. Вуковић¹
Институт друштвених наука
Београд (Србија)

316.64:316(497.11)
316:303(497.11)
Прејледни научни рад
Примљен 28/11/2022
Измењен 23/03/2023
Прихваћен 21/06/2023
doi: [10.5937/socpreg57-41444](https://doi.org/10.5937/socpreg57-41444)

ДИСЦИПЛИНАРНА САМОРЕФЛЕКСИЈА У СРПСКОЈ СОЦИОЛОГИЈИ: НАЛАЗИ ДУБИНСКОГ ИНТЕРВЈУА

Сажетак: Текст се базира на подацима из разговора аутора са нашим социолозима различитих генерација и места запослења. У квалитативном истраживању анализирана су, између осталог, и следећа питања: 1. да ли је социологија у кризи; 2. теоријски и методолошки плурализам у социологији; 3. потенцијал социолога (социолошког приступа, имагинације социолога) да истражује проблеме савременог друштва. На основу анализе одговора разматрани су: 1. друштвени положај социологије као научне и истраживачке дисциплине и 2. потенцијал и примењивост социолошког знања на проблеме с којима се суочава сама социолошка професија. Аутор закључује да се, према мишљењу наших социолога, социологија у Србији не може похвалити неким нарочитим епистемолошким успесима на пољу истраживања глобалних структура и разумевања светскоисторијских процеса у којима се налази српско друштво, али да су њени потенцијали за истраживања знатни, те да је као први корак неопходно да се социологија врати проучавању друштвене структуре, тј. друштва у тоталитету, као свог главног гносеолошког задатка.

Кључне речи: социолошка професија, истраживачке преференце, квалитативно истраживање, дисциплинарна саморефлексија

УВОД

Већ неколико деценија у српском друштву, али и у другим (полу)периферним друштвима светског капиталистичког система, пред друштвене и хуманистичке научнике поставља се питање: која је њихова основна гносеолошка и апликативна функција у властитом друштву (Kostić, 2022; Smederevac, 2022)?

---

¹ annvukovic@yahoo.com

Историјски и институционални развој социологије и потенцијал ове науке као истраживачке дисциплине обухваћени су у ранијим истраживањима развоја српске и југословенске социологије (Mitrović, 1982; Bogdanović, 1990. /ed./; Bogdanović, 2009. /ed./; Golenkova, 2022). Такође, истраживани су развој социологије у различитим историјским периодима и допринос наставника са различитих одељења (катедри, департмана) у Србији (Bogdanović et al., 2009; Milošević, 2010; Mitrović, 2022). Нека истраживања обухватила су сећања о друштвеним и професионалним променама и указивања на значај који је социологија имала у претходним периодима у поређењу са савременим тренутком (Bolčić, 2011; Vuković, 2012; Trkulja & Šuvaković, 2018; Todorović, 2021).

Промене и реформе у социологији и другим друштвеним наукама у уској су вези са променама у образовању и вредновању знања као друштвене категорије (Turza, 1996; Kuljić, 2009; Miladinović, 2011; Antonić, 2011; Petrović 2011; Šuvaković, 2019; Vuković, 2020). Посебан пример односа према знању је неформална поларизација међу научницима у Србији на основу тога да ли су неки степен студија завршили у иностранству (пре свега у западним земљама). Ако је предност студирања у иностранству постојала пре стотинак година, првенствено због недоступности рецентне литературе, данашња лака и брза доступност литературе и података на „глобалној интернет платформи” чини да студирање друштвених наука у иностранству не доноси аутоматску предност у односу на домаће студенте. Поготово је погрешно што се тиме и на област друштвених наука шири негативни стереотип да су „(нај)бољи студенти/истраживачи отишли из земље”, што подразумева да су они (нај)гори остали у њој.

Одавно је уочено да су у питању о одговорности интелектуалца садржане три претпоставке (сугестије): „да је интелектуалац на неки начин одговоран (коме, зашто и како није специфицирано)”; да „одговорност интелектуалца није идентична с одговорношћу коју евентуално имају други људи” и да одговорност интелектуалца није увек иста, те да свако време „има свој властити начин одговорности за интелектуалца” (Petrović, 1978, стр. 204). Новији увиди у проблеме с којима се суочавају наука у Србији и овдашње друштвене и хуманистичке дисциплине указују на проблеме официјелне научне политике у којој су изједначени квалитет с квантификацијом научног рада, због чега кратак рутински рад на чланку објављеном у периферном западном часопису има предност над дугогодишњим радом на озбиљној научној монографији (Antonić, 2021, стр. 1472–1473; Todorović, 2012).

ТЕОРИЈА, МЕТОД, УЗОРАК

С обзиром на предмет и јединицу анализе у овом квалитативном истраживању, није могуће строго ограничити адекватан теоријски оквир, поготово имајући у виду различите „моде” у тзв. режимима истине (Foucault, 2012, стр. 132) и захтеве за „политичком коректношћу” у друштвеним наукама. У том смислу, све до сада наведене референце које се односе на порекло наше научне дисциплине и њено формирање значајне су за истраживача кога интересује како се обликују, сучељавају, тумаче и интерпретирају ставови о друштвеним феноменима у контексту институционализације социологије као науке. У том смислу, анализа текста укључује не само савремене

(„нове”) тенденције већ и осврт на старе прилике и неприлике за напредак и развој друштвених наука.² Као што је већ уочено, вишедеценијски процес *професионализације* социолога у Србији кретао се између утицаја идеологије (марксистичке раније, а неолибералне данас), и настојања да се успостави углед „социолошке професионалне експертизе у друштву“ (Milošević, 2016, str. 189–193). Појам заједништва у науци је нешто шири и узећемо га као синтагму која треба да укаже на колективно прегнуће да се гносеолошки савладају истраживачки и друштвени изазови, при чему се, у оквиру дате заједнице, води стална и отворена дебата о адекватном теоријском оквиру, истраживачкој методологији и тумачењу добијених налаза, уз пуно уважавање плурализма теоријских и истраживачких концепција.

Формиран је пригодан узорак с обзиром на старосну доб и форму запослења, мада се, с обзиром на вишедеценијско професионално искуство већине саговорника, сваки разговор могао узети као заседна студија случаја у смислу у коме Милс придаје важност „фузији личног и интелектуалног живота” као јединственој синтези неопходној за интелектуално стваралаштво и оквир за тумачење друштвених појава (Mills, 1998, str. 212). Као теоријски оквир користимо и концепцију Рајта Милса (Charles Wright Mills) о „специфичној диспозицији / социолошкој имагинацији” као посебном „квалитету духа” који социолозима помаже да „разум развију како би дошли до луцидне, обухватне, сажете представе о томе шта се у свету збива и о томе шта се, по свој прилици, и у њима самима збива” (Mills, 1998, str. 7). Такође ће се узети у обзир и идеја уравнотеженог кретања социолога истраживача између „супертеоријске социологије” и „екстремног емпиризма” (Mills, 1998, str. 29–83).

Урађено је десет полуструктурираних дубинских интервјуа с колегама различитих генерација и теоријских оријентација³. Саговорници су били између 25 и 60 година, а интервјуи су обављени крајем 2018. и почетком 2019. године. Већина саговорника је запослена у образовању и/или науци. Нагласак је био на заступљености различитих генерација социолога, као и на настојању да се обухвате истраживачи који се баве различитим друштвеним феноменима.⁴ У интервјуима су учествовали: дипломирани социолог, студент мастер студија, асистент, истраживач приправник, научни сарадник, научни саветник, ванредни и редовни професори. У наредном делу рада представимо основне налазе који се тичу питања да ли је социологија као наука у кризи и који би били узроци таквог стања; такође, дати су налази везани за теоријски и програмско-истраживачки плурализам социологије, као и за њене епистемолошке и друштвено апликативне потенцијале и функције.

² Захваљујем колегама који су са мном поделили своја размисљања и искуства о различитим научним и друштвеним питањима социологије као институционализоване научне дисциплине у Србији.

³ Иако се овај узорак може, на први поглед, учинити невеликим, треба имати у виду да је он свакако већи од узорака који се сматрају репрезентативним када је у питању истраживање професионализованости наше дисциплине. Рецимо, у књизи И. Јарић, *Јавни и скривени курикулуми средњошколске наставе социологије*, настале из њене докторске дисертације, узорак за дубински интервју чини осам социолога (Jarić, 2014, str. 208–259).

⁴ Прикупљена је обимнија емпиријска грађа, но, с обзиром на ограниченост простора, у овом тексту ће бити представљен само део података.

ДА ЛИ ЈЕ СОЦИОЛОГИЈА КАО НАУКА У КРИЗИ?

Да бисмо утврдили како наши саговорници разумеју савремено стање у социологији, поставили смо питање: *Да ли је социологија као наука у кризи? И ако јесте, који су узроци ње кризе и начини да се она превазиђе.* Покушали смо да сазнамо да ли се узроци те кризе у претварању једног броја социолога у системски опслужујућу интелигенцију или је реч о неадекватном програму изналажења системских алтернатива, односно конфузији у системски субверзивном деловању у склопу социолошких институција?

Већина саговорника сматра да социологија јесте у кризи, те да и она, као и друге друштвене науке, мора да пронађе начин да избегне маргинализацију, како у фундаментално хуманистичком смислу, тако и у смислу технизације научног рада (социолог као научник или поданик; Bogdanović, 1977). Разлози које испитаници наводе могу се сумирати као: у кризи је јер је то „природно” стање социологије која је као наука и настала из кризе; зато што није дала одговоре на проблеме друштва, ево неколико одговора који поткрепљују овај став:

„Социологија је наука која је настала из кризе и која је по својој дефиницији увек у кризи. Конкретно код нас, апсолутно мислим да је у кризи, из више разлога. Прво, у кризи је као теоријска наука у друштву, као и све остале теоретске науке. Други разлог, у кризи је као критичка наука, зато што она, по својој дефиницији, износи одређене критичке ставове – што, наравно, није баш популарно. Односно, може бити популарно само ако су критички ставови инструментализовани и ако нечему служе” (С8, 31 год.).

„Социологија је одавно у кризи већ самим тим што није одговорила на основна питања зашто је ово друштво у кризи. Ако није могла да предвиди, а очигледно да није (садашњу кризу – А. В.), онда је било довољно времена да се опишу, објасне и боље разумеју основни правци промене овог друштва последњих четврт века” (С1, 59 год.).

Једна саговорница сматра да је социологија у кризи због тога што није довољно препозната као дисциплина која има компаративну предност у односу на друге:

„Радим на факултету и знам колики је проблем привући студенте, они не разумеју шта је социологија, а да није антропологија, а да није филозофија, да није политикологија (...) ми не идемо јасно са профилисањем зашто неко треба да буде социолог, осим, ако му, генерално, иду друштвене науке, а не може ништа друго (да упише – А. В.)” (С2, 29 год.).

Студент мастер студија социологије такође сматра да је социологија у кризи:

„Да, мислим да социологија јесте у кризи, de facto је у кризи, мислим de facto опада ниво анализе, опада ниво теорије (...). Али, шта је решење за ту кризу? Не мислим да је то приклањање (систему – А. В.), остаће (у том случају – А. В.) социологија, ако се ту укалупи, остаће њено име, остаће њена љуштура, али, то онда није више социологија. *А шта је решење?* Мислим да је једино решење да социолози почну да се баве политиком. Ми имамо најбоље знање за то, ми разумемо друштво, бар на неком нивоу” (С5, 25 год.).

Међу саговорницима старије генерације социолога такође је присутан став да је социологија у кризи. Неки сматрају да је неопходно да се социологија врати у оквиру проучавања друштвене структуре, друштвених неједнакости, тј. да се проучава тоталитет друштва, а не само одређене теме. Неколико занимљивих одговора су:

„У кризи је, када говоримо о глобалним димензијама, академска социологија, она која је везана за факултете и институте – имајући у виду снажан притисак финансијера. Али, не само финансијера него и оних који дефинишу идеолошки пожељне теме, шта ће се истраживати, које ће се теме теоријски образлагати и који резултати истраживања ће бити представљени у одређеним научним часописима. Проблем је то што постоји списак пожељних тема, пожељних начина интерпретације тих тема и пожељних резултата. То није нешто што је дефинисано на папиру, али је просто нешто што постоји као врста прећутних очекивања. То се реализује, рецимо, тако што ви пошаљете текст у неки часопис, па вам се каже ‘па, то није тема која нас занима’, или се каже ‘та тема није обрађена на одговарајући начин’. И, онда, кроз одређене покушаје и неуспешне реализације, млади научник, или нешто старији научник, схвати, заправо, шта он и како треба да пише о одређеним темама. Мислим да је то главни проблем. (...) Велики део академске социологије се заправо бави темама које су наметнуте и маргиналне, а онда неке много важније теме остају потпуно запостављене (...) На срећу, ту постоје људи, истраживачи, који настоје да се сачувају од тог идеолошког притиска и они, заправо, на неки начин држе социологију живом” (С10, 59 год.).

Један саговорник не сматра да је социологија изричито у кризи, или ако можда и јесте, то је тако одувек:

„Мислим да социологија није у кризи, а ако јесте, она траје деценијама. Али, мислим да је то уобичајено стање. Различито је развијена у различитим срединама. Нажалост, код нас у Србији се јако мали број људи озбиљно бави социолошким истраживањима, и у том смислу се може говорити о кризи социологије у Србији” (С9, 48 год.).

У ранијим истраживањима примећено је да је социологија запостављена у нашем образовном систему (Мојић, 2010, стр. 225). Наши саговорници такође истичу маргинализацију положаја социологије у образовном систему као један од узрока кризе:

„Да, колико сам схватила, у наредних неколико година социологија ће у средњим школама постати изборни предмет, то свакако говори о кризи социологије као предмета. Јер, ако науку која изучава друштво, и која је одувек била веома важна, ставите као изборни предмет, свакако срозавате њен ниво. Генерално, однос према друштвеним наукама је лош” (С7, 34 год.).

„(...) у кризи је што се тиче економског преживљавања, (...) због тога што је број места у којима социолог може да се бави социологијом све мањи и мањи, будући да се у школама (...) фонд/број часова социологије смањује, посебно у неким стручним школама” (С8, 31 год.).

Стиче се утисак да код наших испитаника као да не постоји јасније разликовање уобичајених професионалних проблема везаних за статус и друштвену афирмацију

одређене струке, од фундаменталне кризе научних основа саме те професије, а чији су узроци системски и тичу се *структуралне*, ваннаучне инструментализације и недопустиве идеологизације одређене друштвене или хуманистичке науке – што доводи до њене догматизације и бирократизације, а тиме и кризе која се опажа као „природна” (натурализација мисфункционалности).

О ТЕОРИЈСКОМ И МЕТОДОЛОШКОМ ПЛУРАЛИЗМУ У СОЦИОЛОГИЈИ

На основу разговора о теоријском и методолошком плурализму у социологији желели смо да испитамо да ли саговорници сматрају да је плурализам предност или мана савремене социологије, и колико смо, као научна заједница, теоријски и методолошки, оспособљени за истраживање садашњег друштва. Милс сматра да је „метод, пре свега, дискусија о томе како поставити питања и како на њих одговорити”, док теорија, значи потребу да се обрати посебна пажња на речи које се употребљавају, нарочито на степен њихове општости и њихових логичких односа”, а „циљ и једног и другог је јасноћа концепције и економија процедуре” (Mills, 1998, стр. 129). Наши саговорници сматрају да је општепознато:

„да у друштвеним наукама нема сагласности око теоријских праваца, теорија и приступа, чак ни методологије. Социологија ту није (изузетак), да не поредимо с другим наукама, али због природе свог предмета истраживања, логично је да је разнолика, хетерогена” (С6, 49 год.).

„Социологија је од самог почетка вишепарадигматска наука. Дакле, има више парадигми и теоријских оквира од којих полазе одређена истраживања (...) То је и предност, имајући у виду да се социологија бави ‘живим друштвом’ – оним што је сада актуелно. Свака врста догматизма, доктринарне затворености, просто може да ограничи социологију у приступу, разматрању и објашњењу тих феномена. Тако да, с једне стране, социологија има озбиљне проблеме да формира једну општеприхватљиву парадигму која ће омогућити да се разуме задњих двеста година светске историје и да се разуме оно што се дешава у савременим друштвима. А, с друге стране, чињеница је да многи социолози праве своје истраживачке нише у којима врло добро успевају да објасне оно што се дешава у одређеним деловима конкретних, појединачних друштава. Дакле, између тога се креће савремена социологија” (С10, 59 год.).

О повезивању теорије и метода саговорница сматра да је за позив социолога неопходно имати знање и о теорији и методи, и наводи да је та подела вештачка:

„(...) истовремено неко теоријско промишљање је на граници са филозофијом, а опет вам не значи ништа без емпирије – онда нисте социолог. И та веза између теорије и емпирије, то је оно што дефинише социолога. А подела је вештачка, и индукована, вероватно, од стране људи који се не сналазе у некој од те две области, али и даље себе сматрају социолозима” (С2, 29 год.).

Један социолог, такође, сматра да је предност у томе што има различитих „углова”, као и да је помало наметнута подела на квантитативну и квалитативну социологију. Они који чешће користе квалитативне методе треба да буду упознати са резултатима квантитативних истраживања и обрнуто, а најбоље је кад се та два поступка комбинују – јер, „теоријска разноврсност је нешто што је наслеђе социологије из 19. века и наставља се и у 21. век. То није ништа ново, социологија је таква, па чак и у природним наукама постоји разноврсност теоријских приступа, а камоли у социологији” (С9, 48 год.). У анализи предности или недостатака теоријског и методолошког плурализма, социолог млађе генерације прави разлику између научног аспекта (ту је плурализам предност) и материјалног аспекта или позиционирања социолошких истраживања (где недовољно кристализовани и неафирмисани плурализам може бити мана):

„То је одлично, суштинско, питање. Ја бих рекао – није то толики плурализам, колико је општи хаос, што је заправо и добро. Социологија није успела да испуни своју деветнаестовековну мисију да створи јединствени оквир, ако је то икад и била мисија. И мислим да је то, у суштини, велика предност науке којом се бавимо. *Да ли ипо има и неке мане?* Можда, ако погледамо неке конкурентске науке као што је психологија, где су те школе знатно јаче структурисане и искристалисане. Психолози се много боље, захваљујући томе, позиционирају на тржишту и мислим да се њихова реч доживљава с много више ауторитета, и код јавности, и код донатора и код државе. (...) Ето, то би била нека мана са становишта овог материјалног аспекта, а са становишта суштинског-научног аспекта, мислим да то није мана, да је то добра ствар” (С8, 31 год.).

Већина саговорника сматра да је хетерогеност теорија и метода предност социологије, затим да је потребно да социолози имају увиде у истраживања заснована и на квантитативним и на квалитативним истраживањима. Али има и саговорника који сматрају да је потребно истраживати теме које су социолошки далеко релевантније, него што су стандардне, „политички коректне“ микротеме, те да је за хватање социологије укоштац са глобалним, светскоисторијским изазовима пред којима се налази српско друштво, потребно имати и јединствену парадигму око које ће социолози постићи извесни минимум концептуалног и истраживачког консензуса.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПОТЕНЦИЈАЛ СОЦИОЛОГА У ИСТРАЖИВАЊУ КЉУЧНИХ ПРОБЛЕМА СРПСКОГ ДРУШТВА

Социолози различитих генерација у овом квалитативном истраживању, између осталог, посебно наглашавају:

„да је социологија најпозванија за истраживања друштва и да су социолози током транзиције сами себе искључили из истраживања, пре свега, социјалне структуре, друштвених неједнакости и сукоба” (59 год.);

„да је потенцијал огroman, али више на страни друштвене ситуације у којој се налазимо него самих социолога, који су, да тако кажем, институционализовани по

институтима и факултетима. (...) Богомдана је друштвена ситуација за истраживање врло динамичних процеса, поготово на нашем простору, дакле на простору бивше СФРЈ, или већ, како хоћемо, југоисточне Европе, западног Балкана итд., него што је, по мом мишљењу, систематичност институционалног приступа у проучавању наведеног, врло широког дијапазона друштвених проблема савременог српског и постјугословенског друштва” (57. год.);

„Потенцијал је огроман, али неостварен (...) да не верујем да тај потенцијал постоји, не бих се ни бавио социологијом и просто, можда, запослио бих се у маркетиншкој агенцији или бих отишао негде. Међутим, он у великој мери није испуњен (...) због непрепознавања социолошке струке у јавности, од стране државе” (31 год.);

„Потенцијал везан за знање и образовање које стичемо на факултету постоји, али мислим да је то ипак индивидуална ствар (...), зависи од мотивације појединца, колика је његова радозналост, упућеност и жеља да се бави неком темом. Не можемо да кажемо да је систем такав да нас нарочито бодри и охрабрује да уђемо у истраживачке пројекте, али ако смо сами довољно мотивисани и радознали, простор постоји” (34 год.);

„Потенцијали су велики, само уколико се социолози ослободе ограничења која су везана за догматизам политичке коректности, односно очекивања којим темама да се баве (...). Из формулисања тема којима се даје предност (...) везаних за нови пројектни циклус Министарства просвете и науке, ту се види просто та врста наметања одређених тема и искључивања неких које су, такође, ако не значајније, онда макар једнако значајне. По мом мишљењу, тема друштвене неједнакости данас у Србији је једна од круцијалних тема за социологе. Ако бисмо успели да се отарасимо те врсте политичке коректности и идеолошког усмеравања истраживача у социологији, она би заиста могла да да много боље и квалитетније резултате” (59 год.).

У социологији постоје ритмови у којима се смењују нагласци у раду социолога. У неким периодима доминирају емпиријска истраживања над теоријом, да би се затим јавио обрнути тренд, па и период у ком преовлађују дискурси који су више рециклаже теорија неутемељених у емпиријским налазима, него што се ослањају на јасне и проверљиве искуствене увиде. У том смислу може се говорити чак и о социолошким антиномијама у дисциплинарној, теоријској и истраживачкој пракси. Кад је пак реч о српској социологији, очигледно да се креативност (квалитет духа у Милсовом поимању социолошке имагинације) научног рада и истраживања налази под двоструким притиском: 1. „унутрашњим”, где су на делу анимозитети засновани на теоријско-сазнајним, методолошким, персоналним или идеолошким основама; 2. „спољашњим”, кроз наметнуте теме писања и истраживања, као и критеријуме вредновања научног рада. Несумњиво је да се и друге друштвене и хуманистичке дисциплине суочавају са истим или сличним проблемима, због чега је неопходно обезбедити снажнији утицај „стваралачке интелигенције” (Јанићијевић, 1984), поготово из области друштвених и хуманистичких наука, на формулисање и вођење научне политике у Србији (Kostić, 2022; Smederevac, 2022). Одговарајући баланс између аутономије и професионализације у оквиру дисциплине, омогућио би да се ублажи

раскорак између потпуне затворености и огољеног професионалног тржишно-техничистичког разумевања научног деловања (Milošević, 2016, str. 189–193).

У овом раду представљен је само део рефлексија српских социолога о стању у социологији, као науци и као професији. Наша социологија, нажалост, не може се похвалити неким нарочитим епистемолошким успесима на пољу истраживања глобалних структура и разумевања светскоисторијских процеса у којима се налази савремено српско друштво (Antonić, 2022). Ипак, ово истраживање показује раширено мишљење у нашој стручној јавности да су потенцијали српске социологије за уистину релевантна научна истраживања знатни, те да је као први корак неопходно да се социологија врати проучавању фундаменталних питања, попут друштвене структуре, или друштва у тоталитету, као свог главног гносеолошког задатка. Али, за такав истраживачки програм неопходно је *заједништво* у науци, јер „сви социолози, већ самим својим постојањем, неминовно су учесници у борби између просвећености и мрачњаштва. У свету као што је овај наш, практиковати науку о друштву значи, пре свега, практиковати политику истине” (Mills, 1998, str. 189).

Ana S. Vuković¹
Institut of Social Sciences
Belgrade (Serbia)

DISCIPLINARY SELF-REFLECTION IN SERBIAN SOCIOLOGY: FINDINGS OF AN IN-DEPTH INTERVIEW

(Translation *In Extenso*)

Abstract: This paper is based on the data from the author's interviews with our sociologists of different generations and places of employment. In the qualitative research, the following questions, among others, were analyzed: 1. whether sociology is in crisis; 2. theoretical and methodological pluralism in sociology; 3. the sociologist's potential (sociological approach, sociologist's imagination) to investigate the problems of contemporary society. Based on the analysis of the answers, the following items were considered: 1. the social position of sociology as a scientific and research discipline; 2. the potential and applicability of sociological knowledge to the problems faced by the sociological profession itself. The author concludes that, according to our sociologists, sociology in Serbia cannot boast of any particular epistemological successes in the field of researching global structures and understanding the world-historical processes in which Serbian society finds itself, but that its potential for research is considerable and that, as a first step, it is necessary for sociology to return to the study of social structure, i.e., society in totality, as its main epistemological task.

Keywords: sociological profession, research preferences, qualitative research, disciplinary self-reflection

INTRODUCTION

For several decades in Serbian society, as well as in other (semi)peripheral societies of the world capitalist system, social and humanist scientists are asked what their basic epistemological and applicative function is in their own society (Kostić, 2022; Smederevac, 2022).

The historical and institutional development of sociology and the potential of this science as a research discipline are covered by previous studies of the development of Serbian

---

¹ annvukovic@yahoo.com

and Yugoslav sociology (Mitrović, 1982; Bogdanović, 1990. /ed./; Bogdanović, 2009. /ed./; Golenkova, 2022). Moreover, the development of sociology in different historical periods and the contribution of the teachers from different schools (departments/branches) in Serbia have also been studied (Bogdanović et al., 2009; Milošević, 2010; Mitrović, 2022). Some studies included the memories about social and professional changes and indications to the importance sociology had in previous periods in comparison to the current moment (Boščić, 2011; Vuković, 2012; Trkulja & Švuković, 2018; Todorović, 2021).

The changes and reforms in sociology and other social sciences are closely related to the changes in education and valuation of knowledge as a social category (Turza, 1996; Kuljić, 2009; Miladinović, 2011; Antonić, 2011; Petrović 2011; Švuković, 2019; Vuković, 2020). A special example of the attitude towards knowledge is informal polarization among the scientists in Serbia regarding whether they completed a certain degree of studies abroad (primarily in the Western countries).

Even if the advantage of studying abroad existed about a hundred years ago, mainly because of the unavailability of recent literature, today's easy and quick availability of literature and data on the "global Internet platform" does not make the studies of social sciences abroad automatically an advantage over studying in our country. It is particularly wrong to use this for spreading, even into the field of social sciences, the negative stereotype that "good (the best) students/researchers have left the country", which implies that the bad (the worst) ones have stayed in the country.

It has been long perceived that the question of the responsibility of intellectuals contains three presuppositions (suggestions): that "an intellectual in a certain way responsible (without specifying who to, why and how)"; that "responsibility of an intellectual is not identical to responsibility some other people possibly have" and that responsibility of an intellectual is not always the same and that every era "has its own form of responsibility for an intellectual" (Petrović, 1978, p. 204). Some recent insights into the problems encountered by science in Serbia and current social and humanist disciplines point to the problems of the official scientific policy in which quality is made equal with the quantification of scientific work, and that is why short and routine work on an article published in a peripheral Western journal has an advantage over years-long work on a serious scientific monograph (Antonić, 2021, pp. 1472–1473; Todorović, 2012).

THEORY, METHOD, SAMPLE

Having in mind the subject and unit of the analysis in this qualitative research, it is not possible to limit strictly the adequate theoretical framework, particularly considering different "modes" in so-called truth regimes (Foucault, 2012: 132) and requirements for "political correctness" in social sciences. In that respect, all the above-listed references referring to the origin of our scientific discipline and its foundation are relevant for a researchers interested in how attitudes about social phenomena in the context of institutionalization of sociology as a science are formed, confronted, interpreted and explained. To that end, the analysis of the text includes not only modern ("new") tendencies, but also an overview of former favourable and unfavourable circumstances for the progress and

development of social sciences.² As it has already been observed, the decades-long process of the *professionalization* of sociologists in Serbia ranged from the effects of the ideology (previously Marxist and today neoliberal) and the attempts to establish the reputation “of sociological professional expertise in society” (Milošević, 2016, pp. 189–193). The concept of togetherness in science is somewhat broader and we will take it as a syntagm that should point to collective striving to overcome epistemologically research and social challenges, whereas, within the given community, there is an ongoing open debate about the adequate theoretical framework, research methodology and interpretation of obtained findings, while fully respecting pluralism of theoretical and research concepts.

An adequate sample was formed taking into account the age and form of employment although, having in mind the decades-long professional experience of the majority of the interviewees, each interview could be taken as a separate case study in terms in which Mills assigns importance to the “fusion of personal and intellectual life” as a unique synthesis necessary for intellectual creation and the framework for interpreting social phenomena (Mills, 1998, p. 212). As the theoretical framework, we will also use the concept of Charles Wright Mills about “specific disposition/sociological imagination” as a special “quality of the spirit” which helps sociologists to “develop reason in order to reach a lucid, comprehensive and brief notion about what is happening in the world and about what is likely to be happening inside themselves” (Mills, 1998, p. 7). The idea will also be used of the balanced movement of sociologists/researchers between the “super-theoretical sociology” and “extreme empiricism” (Mills, 1998, pp. 29–83).

Ten semi-structured in-depth interviews were conducted with the colleagues of different generations and theoretical orientations³. The interviewees were between 25 and 60 years old and the interviews were conducted at the end of 2018 and the beginning of 2019. Most interviewees are employed in education and/or science. The emphasis was placed on the presence of different generations of sociologists, as well as on the effort to include the researchers who deal with different social phenomena.⁴ The interviewees were: a sociologist B.A., a student of master’s studies, an assistant professor, a trainee researcher, a scientific associate, a scientific consultant, associate professors and full professors. In the following segment of the paper, basic findings will be presented regarding the question whether sociology as a science is in crisis and what the causes of such situation could be. Moreover, the findings are also presented regarding the theoretical and program-research pluralism of sociology, as well as its epistemological and social applicative potentials and functions.

---

² I would like to thank the colleagues who shared with me their opinions and experiences about different scientific and social issues of sociology as an institutionalized scientific discipline in Serbia.

³ Although this sample may not seem large at first sight, it should be borne in mind that it is definitely larger than the samples considered representative when it comes to the research of professionalization of our discipline. For example, in the book by I. Jarić, *Public and hidden curricula of high school sociology classes*, written on the basis of her doctoral dissertation, the in-depth interview sample consisted of eight sociologists (Jarić, 2014, pp. 208–259).

⁴ Extensive empirical material has been collected but, having in mind the limited space, this text will present only one part of the data.

IS SOCIOLOGY AS A SCIENCE IN CRISIS?

In order to determine how our interviewees understand the contemporary situation in sociology, we posed the following question: *Is sociology as a science in crisis? If yes, what are the causes of that crisis and the manners of overcoming it.* We tried to learn whether the causes of the crisis are in turning a number of sociologists into the system-serving intelligentsia or whether it is an inadequate program of searching for system alternatives, i.e., confusion in the system-subversive action within sociological institutions?

Most interviewees think that sociology is in crisis and that it, just like other social sciences, must find a way of avoiding marginalization, both in fundamentally humanistic terms, and in terms of technicalization of scientific work (a sociologist as a scientist or a subject; Bogdanović, 1977). The reasons listed by the respondents can be summed up as: sociology is in crisis because that is a “natural” state of sociology that as a science arose from crisis; because it has not answered to the problems of society. The following answers support this attitude:

“Sociology is a science arising from crisis and, by its definition, it is always in crisis. Specifically, in our country, I absolutely think that it is in crisis for many reasons. First, it is in crisis as a theoretical science in society, just like all other theoretical sciences. Secondly, it is in crisis as a critical science because, by its definition, it presents certain critical attitudes – which, naturally, is not quite popular. Namely, it can be popular only if critical attitudes are instrumentalized and if they serve a purpose” (S8, 31 years old).

“Sociology has long been in crisis exactly because it has not answered the basic questions as to why this society is in crisis. If it was unable to predict and it obviously did not predict (the current crisis – A.V.), there was sufficient time to describe, explain and understand better the main directions of the change in this society in the past quarter of the century” (S1, 59 years old).

A female interview contends that sociology is in crisis because it has not been sufficiently recognized as a discipline with a comparative advantage over the others:

“I work at the faculty and I know how problematic it is to attract students; they do not understand what sociology is if it is not anthropology, philosophy or political science (...) We do not use clear profiling as to why someone should be a sociologist unless if that person is generally talented for social sciences and cannot do anything else (enrol other studies – A. V.)” (S2, 29 years old).

The student of master’s studies also thinks that sociology is in crisis:

“Yes, I think sociology is in crisis, it is *de facto* in crisis. I think that the level of the analysis and the level of the theory are *de facto* declining (...). But what is the solution to that crisis? I don’t think it is deference (to the system – A. V.); it will remain (in that case – A. V.) sociology, if it gets fitted there, its name will remain, its shell will remain, but then it is no longer sociology. *And what is the solution?* I think that the only solution is for sociologists to begin dealing with politics. We have the best knowledge for it; we understand society, at least as some level” (S5, 25 years old).

Among the interviewees of older generation of sociologists, there is also an opinion that sociology is in crisis. Some of them think that it is necessary to return sociology to the frameworks of studying the social structure, social inequalities, i.e., studying the totality of society, and not only particular topics. These are some of the interesting answers.

“When speaking of global dimensions,, it is academic sociology that is in crisis, sociology connected with faculties and institutes – having in mind the strong pressure of financiers. Not only of financiers, but also of those who define ideologically desirable topics, what will be researched, what topics will be theoretically justified and what research results will be presented in certain scientific journals. The problem is that there is a list of desirable topics, desirable manners of interpreting these topics and desirable results. It is not something defined on the paper, but something that exists just like that, as a sort of tacit expectations. It is realized, for example, by your sending a text to a journal. Then they tell you, ‘well, we are not interested in that topic’ or ‘the topic has not been dealt with in an adequate manner’. Then, through certain attempts and unsuccessful realizations, a young scientist or a slightly older scientist, actually realizes what and how to write about certain topics. I think it is the main problem. (...) A large part of academic sociology actually deals with the topics that are imposed and marginal, while some much more relevant topics remain completely neglected (...) Fortunately, there are some people, researchers who strive to stay away from such ideological pressure; in fact, they somehow keep sociology alive” (S10, 59 years old).

One interviewee does not think that sociology is specifically in crisis or, if it actually is, it has always been like that:

“I think that sociology is not in crisis and if it really is, it has lasted for decades. But I think that is the usual situation. Sociology has different levels of development in different environments. Unfortunately, in Serbia there is a small number of people who seriously deal with sociological research and, in that respect, we can speak about the crisis of sociology in Serbia” (S9, 48 years old).

In earlier research, it was observed that sociology was neglected in our educational system (Mojčić, 2010, p. 225). Our interviewees also point out the marginalized position of sociology in the educational system as one of the causes of the crisis:

“Yes, as far as I understand, in the following few years, sociology will be an optional subject in secondary schools, which definitely speaks about the crisis of sociology as a subject. Namely, if the science that studies society and that has always been quite important is put aside as an optional subject, its level is definitely decreased. Generally, our attitude to social sciences is bad” (S7, 34 years old).

„(...) It is in crisis when it comes to economic survival (...), because the number of places in which a sociologist can deal with sociology is becoming smaller and smaller, since in schools (...) the number of classes of sociology is being reduced, particularly in some vocational schools” (S8, 31 years old).

There is an impression that our interviewees do not make a clear distinction between usual professional problems regarding the status and social affirmation of a certain profession and the fundamental crisis of scientific foundations of that profession itself, the causes

of which are system-related and refer to the *structural*, non-scientific instrumentalization and impermissible ideologization of a social sciences or humanities – which leads to its dogmatization and bureaucratization, and thus to the crisis that can be seen as “natural” (dysfunctionality naturalization).

ABOUT THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PLURALISM IN SOCIOLOGY

According to the conversations about the theoretical and methodological pluralism in sociology, we wanted to examine whether our interviewees contended that pluralism was an advantage or a fault of modern sociology and to what extent we, as a scientific community, are theoretically and methodologically enabled for researching today's society. Mills believes that “the method is, first of all, a discussion about how to pose questions and how to answer them”, while theory denotes the need to pay special attention to words used, especially to the level of their generality and their logical relations”, while “the aim of both of these is the clarity of the concept and the economy of the procedure” (Mills, 1998, p. 129). Our interviewees think that the following is commonly known:

„In social sciences there is no consent about theoretical orientations, theories and approaches, not even methodology. Sociology is no exception to that, although we will not compare it with other sciences. Yet, because of the nature of its subject of research, it is logical for sociology to be diverse and heterogeneous” (S6, 49 years old).

“From the very beginning, sociology has been a multi-paradigmatic science. Therefore, there is a number of paradigms and theoretical frameworks from which certain research begins (...) That is also an advantage, having in mind that sociology deals with ‘live society’ – what is current at the moment. Every sort of dogmatism, doctrinal closedness, can simply limit sociology in its approach, consideration and explanation of those phenomena. Therefore, on the one hand, sociology has serious problems in forming one generally acceptable paradigm that will ensure understanding the last two hundred years of world history and understanding what is happening in modern societies. On the other hand, it is the fact that many sociologists make their own research niches in which they succeed perfectly in explaining what is happening in certain segments of specific individual societies. Namely, that is what modern sociology moves in between” (S10, 59 years old).

When it comes to connecting the theory and the method, our female interviewee thinks that for the profession of a sociologist it is necessary to have the knowledge of both the theory and the method. She says that such division is artificial:

„(...) at the same time, when some theoretical consideration is on the border with philosophy and yet it does not mean anything without empiricism – then you are not a sociologist. If that connection between the theory and empiricism is something that defines a sociologist. The division is artificial and induced, most likely, by the people who do not deal properly with one of those two fields, but still consider themselves sociologists” (S2, 29 years old).

One sociologist also contends that the advantage lies in the fact that there are different “standpoints”, as well as that the division into quantitative and qualitative sociology is somewhat imposed. Those who more often use qualitative methods should be familiar with the results of quantitative research and vice versa, but it is best to combine these two procedures – because “theoretical diversity is something constituting the heritage of sociology from the 19th century and continuing in the 21st century as well. It is nothing new; sociology is like that, and even in natural sciences there is a diversity of theoretical approaches, let alone in sociology” (S9, 48 years old). In the analysis of the advantages or deficiencies of theoretical and methodological pluralism, the sociologist of a younger generation does not make any distinction between the scientific aspect (where pluralism is an advantage) and the material aspect or positioning of sociological research (where insufficiently crystallized and non-affirmed pluralism may be a fault):

“It is an excellent, essential question. I would say – it is not pluralism as much as it is general chaos, which is actually good as well. Sociology has not succeeded in fulfilling its 19th century mission of creating a unique framework, if it has been a mission at all. I think that essentially it is a great advantage of the science we are dealing with. *Does it also have certain faults?* Perhaps, if we look at some rival sciences such as psychology, where those schools are much more strongly structured and crystallized. Thanks to it, psychologists much better position themselves in the market and I think that their word is taken with much more authority both by the public and by sponsors and by the state. (...) And that would be a fault from the standpoint of this material aspect, while from the standpoint of the essential-scientific aspect, I do not think it is a fault but rather a good thing” (S8, 31 years old).

Most interviewees contend that heterogeneity of theories and methods is an advantage of sociology, and that sociologists need to have insight into the research based both on quantitative and on qualitative research. However, there are some interviewees who think that it is necessary to explore topics that are sociologically far more relevant than standard, “politically correct” micro-topics, and that for sociology to come to grips with global, world-history challenges faced by Serbian society, it must also have a unique paradigm around which sociologists will reach a certain minimal conceptual and research consensus.

INSTEAD OF A CONCLUSION: THE POTENTIAL OF SOCIOLOGISTS IN RESEARCHING KEY PROBLEMS OF SERBIAN SOCIETY

In this qualitative research, sociologists of different generations particularly, *inter alia* emphasize the following:

“That sociology is the most competent for researching society and that sociologists during the transition exclude themselves from research, primarily of the social structure, social inequalities and conflicts” (59 years old);

“That potential is huge, but more on the side of the social situation in which we find ourselves than of sociologists themselves who are, let me put it this way, institutionalized

in institutes and at faculties. (...) The social situation is God-given for exploring very dynamic processes, especially in our territory, i.e., the territory of ex-Socialist Federal Republic of Yugoslavia or, as we can also say, Southeast Europe, Western Balkans etc., in comparison to, in my opinion, the systematic feature of the institutionalized approach in studying the above-mentioned, quite broad range of social problems in modern Serbian and post-Yugoslav society” (57 years old);

“The potential is huge, but unrealized (...) If I didn’t believe such potential existed, I wouldn’t deal with sociology and I would simply find a job in a marketing agency or would go somewhere else. However, that potential is largely unfulfilled (...) due to the failure to recognize the sociological profession in public, by the state” (31 years old);

“There is potential related to knowledge and education we acquire at the faculty, but I think that is still an individual matter (...), and it depends on the motivation of an individual, on his/her curiosity, familiarity and desire to deal with a topic. We cannot say that the system is such as to particularly encourage and entice us to enter research projects, but if we are sufficiently motivated and curious, there is space for it” (34 years old);

“The potentials are great, but only if sociologists free themselves of the limitations regarding dogmatism of political correctness, i.e., the expectations about what topics to deal with (...). From the formulation of topics that are given priority (...) and that refer to the new project cycle of the Ministry of Education and Science, such sort of imposing certain topics can be seen, as well as of excluding some topics that are, if not more important, at least equally important. In my opinion, the topic of social inequality in Serbia is one of the crucial topics for sociologists today. If we could get rid of that type of political correctness and ideological directing of researchers in sociology, it would be able to provide much better and quality results” (59 years old).

In sociology, there are rhythms in which emphases are alternating in the work of sociologists. Certain periods are dominated by empirical research over theory and then a reverse trend emerges, even the period dominated by discourses that are just recycling theories unfounded in empirical findings rather than relying on clear and verifiable experiential insights. In that respect, we can even speak about sociological antinomies in disciplinary, theoretical and research practice. As far as Serbian sociology is concerned, it is obvious that creativity (the quality of the spirit in Mills’s understanding of sociological imagination) of scientific work and research is exposed to two-fold pressure: 1. “internal”, where animosities have theoretical-cognitive, methodological, personal or ideological foundations; 2. “external”, through imposed topics in writing and research, as well as criteria of evaluating scientific work. Other social disciplines and humanities indisputably face the same or similar problems and that is why it is necessary to ensure a stronger influence of the “creative intelligentsia” (Janićijević, 1984), particularly in the field of social sciences and humanities, on the formulation and pursuit of the scientific policy in Serbia (Kostić, 2022; Smederevac, 2022). An adequate balance between autonomy and professionalization within the discipline would enable the mitigation of the gap between complete closedness and bare professional, market-technicist understanding of scientific action (Milošević, 2016, pp. 189–193).

In this paper, only one part has been presented of the Serbian sociologists’ reflections about the situation in sociology as a science and a profession. Unfortunately, our sociology

cannot boast of special epistemological successes in the field of researching global structures and understanding world-history processes in which modern Serbian society finds itself (Antonić, 2022). However, this research shows a common opinion in our expert public that the potentials of Serbian sociology for truly relevant scientific research are substantial and that, as the first step, it is necessary for sociology to return to the study of fundamental questions such as the social structure, or society in its totality, as its main epistemological task. However, for such research program, *togetherness* in science is necessary because “all sociologists, by their own existence, are inevitably the participants in the struggle between enlightenment and darkness. In the world like ours, practising science of society means, first of all, practising the policy of truth” (Mills, 1998, p. 189).

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Antonić S. (2021). Some Reflections on the 60th anniversary of the Continuation of the *Sociološki pregled / Sociological Review* (1961–2021). *Sociološki pregled* 55 (4), 1464–1487. DOI: [10.5937/socpreg55-34682](https://doi.org/10.5937/socpreg55-34682)
- Antonić S. (2022). Compradors as part of TCC: The case of Serbia. *Sociološki pregled*, 56 (4), 1169–1191. DOI: [10.5937/socpreg56-41448](https://doi.org/10.5937/socpreg56-41448)
- Bogdanović, M. (2009). Foreword: Five Decades of Sociology in Serbia. In: M. Bogdanović (ed.), *Sociology in Serbia 1959–2009: Institutional Development* (7–31). Beograd: Službeni glasnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Bogdanović, M. (ed.) (1990). *Sociology in Yugoslavia: institutional development*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Bogdanović, M. (1977). Sociologist in practice: scientist or technician?. *Sociologija* 19 (4), 641–655.
- Bolčić, S. (2011). About the recent ‘extinction’ of sociology and sociological profession. *Sociologija* 53(4), 489–496. [In Serbian]
- Foucault, M. (2012). *Power/knowledge: selected writings and conversations (1972–1977)*. Novi Sad: Mediterran publishing. [In Serbian].
- Golenkova, Z. (2022). *A Contribution to the History of Yugoslav Sociology*. Beograd: Srpsko sociološko društvo. [In Serbian]
- Janićijević, M. (1984). *The creative intelligentsia of interwar Yugoslavia*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja. [In Serbian]
- Jarić, I. (2014). *Public and hidden curricula of high school sociology classes: educational reforms in Serbia (1960–2006)*. Beograd: Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Kostić, A. (2022). Evaluation of scientific work in social sciences and humanities. In: Lj. Maksimović, G. Bašić (eds.) *Social Sciences and Humanities in Serbia* (104–113). Beograd: SANU, Institut društvenih nauka. Available at: <https://sn.rs/b99cm>. [In Serbian]
- Kuljić, T. (2009). *Sociology of generation*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Miladinović, S. (2011). The Modernization of Society of Serbia and the Issue of Educational Reform. In: *Education in the Transition. Nova srpska politička misao*, special edition, 19 (2), 25–53. [In Serbian]

- Milošević, B. (2016). *Sociological topics: about work, education and culture*. Novi Sad: Prometej; Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. [In Serbian]
- Milošević, B. (2010). Sociology at the University in Novi Sad: institutional development and institutional obstacles, *Teme* 34 (2) (April–June), 421–445. <https://sn.rs/v1ht1> [In Serbian]
- Mills Wright, C. (1998). *The Sociological Imagination*. Beograd: Plato. [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2022). Achievements of the study group for sociology in the mirror of comparative analysis of the development of sociology in Serbia: concerning on the 50th anniversary of the founding of the Faculty of Philosophy in Niš 1971–2021. *Godišnjak za sociologiju*, 28, 71–89. DOI: [10.46630/gsoc.28.2022.04](https://doi.org/10.46630/gsoc.28.2022.04) [In Serbian]
- Mitrović, M. (1982). *Yugoslav pre-war Sociology*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije. [In Serbian]
- Mojić, D. (2010). Employment of Sociologists in Serbia Today: from “humanistic emancipators” to “professional practitioners”. In: M. Bogdanović (ed.) *Five decades of Sociology, Sociology*, special edition, vol. LII. [In Serbian]
- Petrović, G. (1978). The Responsibility of the Intellectual Today. In: *Thinking about Revolution* (204–239). Zagreb: Naprijed. [In Serbian]
- Petrović, J. (2011). Education in Serbia: The Reality and the Media Image of Reality. In: *Education in the Transition. Nova srpska politička misao*, special edition, 19 (2), 119–151. [In Serbian]
- Smederevac, S. (2022). Conditions for the development of social sciences and humanities. In: Lj. Maksimović, G. Bašić (eds.) *Social Sciences and Humanities in Serbia* (116–133). Beograd: SANU, Institut društvenih nauka. Available at: <https://sn.rs/b99cm>. [In Serbian]
- Trkulja J., Šuvaković, U. (eds.) (2018). *Sociološki pregled / Sociological Review*, no. 1/1938. Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Turza, K. (1996). *Why else sociology? Conversations with D. Mićunović, Z. Golubović, M. Lazić, S. Vujović, M. Bogdanović, N. Popov, V. Milić*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Šuvaković, U. (2019). Some (Social) Aspects of Education in Transition Serbia. *Sociološki pregled* 53 (3), 943–977. DOI: [10.5937/socpreg53-23765](https://doi.org/10.5937/socpreg53-23765)
- Todorović, D. (2021). The view into the Future. In: D. Todorović (ed.). *ROOT and Wings: a monograph on the occasion of the 50th anniversary of the Faculty of Philosophy of the University of Niš* (169–179). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. [In Serbian]
- Vuković, A. (2012). Development of the Centre for Sociological Research of the Institut of Social Sciences. *Sociološki pregled* 46 (3), 441–460. DOI: [10.5937/socpreg1203441V](https://doi.org/10.5937/socpreg1203441V) [In Serbian]
- Vuković, A. (2020). Education as a Factor of Social Development: education reform in Serbia in the image of EU. In: P. Jovanović, S. Stojković Zlatanović (eds.) *Challenges of Sustainable Development in Serbia and the European Union* (140–154). Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]